

พุทธศาสนธรรม กับ ประชาธรรม

ประเวศ วะสี

ในปี พ.ศ. ๒๕๕๐ เป็นการครบ ๗๕ ปี ของการก่อตั้งสวนโมกขพลาราม และ ๗๕ ปีของการเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินเมื่อ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ภายหลังการก่อตั้งสวนโมกข์เล็กน้อย ทั้งสองเหตุการณ์เกิดขึ้นด้วยปณิธานอันยิ่งใหญ่ที่จะก่อให้เกิดสันติสุขของมหาชน

สวนโมกขพลารามนั้นต้องการให้เป็นพลังแห่งความหลุดพ้น ท่านอาจารย์พุทธทาสมีความแน่วแน่ว่า มีแต่พลังแห่งความหลุดพ้นเท่านั้นที่จะช่วยแก้วิกฤตโลกได้ หัวใจของพระพุทธศาสนาคือปัญญาแห่งความหลุดพ้น หรือโลกุตตรธรรม เรื่องคุณงามความดีและเรื่องสมาริก็มีสอนกันอยู่ทั่ว ๆ ไปก่อนมีพระพุทธเจ้าแล้ว แต่สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบด้วยพระองค์เองคือปัญญาวิมุตติ คำว่าโลกุตตรธรรม หรือธรรมะเหนือโลกมีคนเอาไปทำให้เกิดความเข้าใจผิดว่าในเมื่อเป็นธรรมะเหนือโลกก็ไม่เกี่ยวกับคนในโลก คนในโลกควรใช้โลกียธรรม และพากันละเลยโลกุตตรธรรม

ท่านอาจารย์พุทธทาสเป็นภิกษุองค์แรกในสมัยรัตนโกสินทร์ที่เรียกร้องให้โลกุตตรธรรมกลับมาสู่โลกย์ ธรรมะเหนือโลกไม่ใช่ธรรมะนอกโลก ควรจะอยู่ในครัวเรือนทุกบ้าน คำว่าเหนือโลกหมายถึงโลกแห่งโลภะ โทสะ โมหะ หรือโลกแห่งความยึดมั่นในตัวตน หรือความเห็นแก่ตัว ท่านพยายามปรุ้งโลกุตตรโอสธให้เป็นยาสามัญประจำบ้าน อาจจะเรียกว่าท่านใช้ชีวิตทั้งชีวิตเพื่อปรุ้งโลกุตตรโอสธให้เป็นยาสามัญประจำบ้าน โดยสอนเรื่องการไม่ยึดมั่นถือมั่นบ้าง เรื่องการลดละตัวกูของกูบ้าง เรื่องความว่างหรือสัจญตาบ้าง เรื่องนิพพานอยู่ที่ปลายจมูกบ้าง เรื่องอิทัปปัจจยตาบ้าง เรื่องตกตาบ้าง เรื่องอตัมมยตาบ้าง ต่าง ๆ เหล่านี้เป็นต้น

ที่เรียกว่าพุทธศาสนธรรมนั้นก็อยู่ภายในกรอบพุทธธรรมนั่นเอง แต่มีลักษณะพิเศษตรงที่ท่านพยายามสกัดแก่นของพุทธศาสน์ตรงที่ท่านเชื่อว่ามาจากพระโอษฐ์ มีเหตุผล ตรงเข้าสู่นิพพาน และท่านใจกว้างในการตีความคำสอนลัทธิในกายและคำสอนของศาสนาอื่นในส่วนที่ตรงกับการไม่ยึดมั่นตัวตนเป็นใหญ่ ท่านเชื่อว่าหัวใจของศาสนาต่าง ๆ ก็คือ ส่วนที่เป็นโลกุตตรธรรม ที่เรียกว่า spiritual หรือการไปเหนือวัตถุธรรม ท่านจึงอยากเห็นศาสนิกของศาสนาต่าง ๆ เข้าถึงหัวใจของศาสนาของตน ๆ ไม่ไปติดอยู่ที่กะพี้แล้วทะเลาะกัน เมื่อเข้าถึงหัวใจของศาสนาของตน ๆ แล้ว ก็สามารถร่วมมือกันระหว่างศาสนิกได้ โดยช่วยให้มนุษย์ถอนตัวออกจากวัตถุนิยม

ท่านอาจารย์พุทธทาสเห็นว่าโลกวิกฤตเพราะวัตถุนิยม

โลกุตตรธรรมคือธรรมะที่เหนือวัตถุธรรม ท่านเห็นว่าศีลธรรมไม่มีทางเป็นไปได้โดยปราศจากโลกุตตรธรรม

นักปราชญ์ฝรั่ง เช่น Larslo, Grof และ Russell มีความเห็นว่าอารยธรรมตะวันตกกำลังพาโลกทั้งโลกไปสู่วิกฤตการณ์อย่างรุนแรง และไม่มีทางที่อารยธรรมบริโภคนิยมดำเนินต่อไปโดยไม่ก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ มีทางเดียวที่จะรอดได้คือการปฏิวัติจิตสำนึก (Consciousness Revolution) ในการเคลื่อนไหวใหม่ ๆ เพื่อพัฒนาการทางจิตวิญญาณ มีศัพท์บางคำที่นำมาใช้กัน เช่น จิตสำนึกใหม่ (New

Consciousness) การปฏิวัติทางจิตวิญญาณ (Spiritual Revolution) จิตวิวัฒน์ จิตตปัญญาศึกษา (Contemplative Education) ซึ่งทั้งหมดล้วนมุ่งไปสู่การยกระดับจิตให้สูงกว่าภพภูมิทางวัตถุ ตามสาระก็ตรงกับคำสอนของอาจารย์พุทธทาสเรื่องช่วยให้มนุษย์ถอนตัวจากวัตถุนิยม เป็นแต่ว่าท่านอาจารย์พุทธทาสมองเห็นวิกฤตการณ์แห่งวัตถุนิยมก่อนใคร ๆ มาก และเห็นว่าโรคของโลกนี้รุนแรงยิ่ง ไม่มียาอะไรจะแก้ได้นอกจากโลกุตตรโอสถ

มีผู้ที่ได้รับประโยชน์จากพุทธทาสธรรมเป็นจำนวนมากเท่าใดไม่ทราบแน่ สมมติว่าเป็นหมื่น ๆ คน แต่ถ้าถามว่าศีลธรรมของสังคมโดยรวมขณะนี้ดีขึ้นหรือไม่ คงจะต้องตอบว่าเลวลง อาจจะเป็นเพราะจำนวนคนที่ศึกษาพุทธทาสธรรมยังไม่มากพอ หรือเป็นเพราะมีเหตุอื่น

หันกลับไปมองด้านประชาธิปไตยที่เริ่มต้นในปีเดียวกับการสร้างสวนโมกขพลาราม ถ้าถามว่าบ้านเมืองเป็นประชาธิปไตยที่แท้จริงแล้วหรือยัง คำตอบก็คือว่ายัง การเมืองล้มลุกคลุกคลาน มีรัฐประหารซ้ำแล้วซ้ำเล่า ยังไม่มีเค้าว่าจะเกิดระบอบประชาธิปไตยที่แท้จริง เมื่อประชาธิปไตยไม่ลงตัวทุกฝ่ายลำบากไปหมด พระมหากษัตริษย์ก็ลำบาก รัฐบาลก็ลำบาก ประชาชนก็ลำบาก และบ้านเมืองอาจหลุดเข้าไปสู่ความรุนแรงมีคดียุติธรรม

ท่านอาจารย์พุทธทาสขอบพูดถึงความถูกต้อง ๆ

ระบบอะไรที่ดำเนินไปได้ด้วยดี ทุกองค์ประกอบของระบบนั้นจะต้องมีความถูกต้อง เช่น รถยนต์จะวิ่งไปได้ดีทุกองค์ประกอบจะต้องถูกต้องหมดและสัมพันธ์กันอย่างถูกต้อง อะไรผิดนิดหนึ่งรถก็อาจจะวิ่งไม่ได้แล้ว หรือระบบร่างกายของเราก็เป็นปรกติมีสุขภาพดีก็เมื่ออวัยวะทั้งหมด เซลล์ทั้งหมด อณูของสารต่าง ๆ ในเซลล์ มีความถูกต้อง บางครั้งมีอณูผิดปรกติไปตัวเดียวระบบร่างกายทั้งหมดจะล้มระส่ำและชีวิตเป็นไปไม่ได้

องค์ประกอบของสังคมมีความซับซ้อน ทุกส่วนจะต้องมีความถูกต้องสังคมจึงจะมีความเป็นปรกติหรือมีสุขภาพดี มิใช่ว่าประชาธิปไตยก็ถือเป็นการเลือกตั้งขึ้นมาเท่านั้นแล้วทุกอย่างจะถูกต้องเป็นธรรม ซึ่งเป็นไปไม่ได้ ทุกส่วนของสังคมจะต้องมีความถูกต้องประจวบเรื่องของรถยนต์หรือเรื่องของร่างกายดังที่กล่าวถึง

โครงสร้างของสังคมจะต้องมีความถูกต้อง

สังคมไทยมีโครงสร้างทางดิ่ง คือความสัมพันธ์ระหว่างคนมีอำนาจที่อยู่ข้างบนกับคนไม่มีอำนาจที่อยู่ข้างล่าง ขาดความเท่าเทียมกัน คนข้างบนจะเข้าถึงทรัพยากรต่าง ๆ มากกว่าคนข้างล่าง สังคมที่ขาดความเสมอภาคจะเกิดความอยุติธรรมทางสังคม สังคมที่ขาดความเป็นธรรมจะแก้ความยากจนไม่ได้ เพราะความยากจนเกิดจากการขาดความเป็นธรรม ศีลธรรม และประชาธิปไตยก็เกิดไม่ได้ในสังคมที่มีโครงสร้างทางดิ่ง เพราะประชาธิปไตยเกิดจากพื้นฐานที่มีการเคารพศักดิ์ศรีและคุณค่าความเป็นคนของคนทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน

ในสังคมที่มีโครงสร้างอำนาจทางดิ่ง ผู้คนจะขาดมโนธรรมภาพ มีการวิ่งเต้นเล่นสาย นินทาว่าร้าย แทะข้างหลัง เอาเปรียบ และคดโกงมาก ในสังคมแบบนี้จะมีการเรียนรู้น้อยเพราะคนมีอำนาจก็จะใช้อำนาจไม่ต้องการเรียนรู้ และไม่ต้องการให้คนใต้อำนาจเรียนรู้ สังคมจึงมีสมรรถนะต่ำในการเผชิญปัญหาที่ซับซ้อน

เป็นที่รู้กันในทางสากลว่าสังคมที่มีความสัมพันธ์ทางดี เศรษฐกิจจะดี การเมืองจะดี และ ศีลธรรมจะดี และจะไม่มีทางดีตราบใดที่โครงสร้างสังคมยังเป็นทางดี แม้จะเคร่งศาสนา ศีลธรรมก็ไม่ดี นี่จะช่วยอธิบายปริศนา (อาจารย์ประเวศใช้คำว่า “ปฏศนา” – คุณหมอช่วยตรวจด้วยนะค่ะ) ที่ว่า ประเทศไทยเป็นเมืองพุทธ พุทธศาสนาก็เป็นของดี เหตุไฉนจึงมีความเสื่อมเสียทางศีลธรรมเต็มไปหมด พุทธศาสนานั่นส่งเสริมอิสรภาพ ความเสมอภาค และภราดรภาพ หรือความสัมพันธ์ทางราบ แต่เมื่อเข้ามาสู่ประเทศไทยก็ถูกโครงสร้างทางดีเข้าครอบงำ

สังคมที่มีความสัมพันธ์ทางราบ หมายถึงคนทุกคนมีศักดิ์ศรีและคุณค่าความเป็นคนเหมือนกัน มีความเสมอภาค มีการรวมตัวร่วมคิดร่วมทำด้วยภราดรภาพ นี่ตรงกับอภิปรายนิยาม หรือธรรมะเพื่อความเจริญ เมื่อมีการรวมตัวร่วมคิดร่วมทำด้วยความเสมอภาคและภราดรภาพ ทำให้สังคมเข้มแข็ง สังคมที่มีความสัมพันธ์ทางราบนี้เรียกกันว่าเป็น**ประชาสังคม (Civil Society)**

สังคมที่มีความเป็นประชาสังคม เศรษฐกิจจะดี การเมืองจะดี และศีลธรรมจะดี

โดยที่สังคมของเรามีโครงสร้างทางดีช้านาน จึงกำหนดความรู้สำนึกคิดและโครงสร้างองค์กรต่าง ๆ เช่น องค์กรทางการเมือง องค์กรทางราชการ องค์กรทางการศึกษา องค์กรทางธุรกิจ และองค์กรทางศาสนา ล้วนมีโครงสร้างทางดีทั้งสิ้น ทำให้โครงสร้างทางดีเหนียวแน่นมาก แต่ยิ่งเหนียวแน่นเท่าไรก็ยิ่งวิฤตมากขึ้นเท่านั้น ไม่มีทางก้าวไปสู่การเป็นสังคมที่สันติเป็นธรรมรุ่งเรือง

คนไทยล้วนหวังอยากเห็นบ้านเมืองลงตัว มีประชาธิปไตยที่แท้จริง มีศีลธรรม มีสันติภาพ มีความรุ่งเรือง การที่จะเป็นอย่างนั้น เราต้องมีการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐาน (Transformation) ใน ๓ ระดับ คือ

๑. การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในตน (Personal Transformation)
๒. การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในองค์กร (Organizational Transformation)
๓. การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในสังคม (Social Transformation)

การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานคือการเปลี่ยนจากพื้นฐานอำนาจไปสู่ปัญญา อำนาจเป็นตัวทำลายความถูกต้อง ตามปกติปุถุชนคิดเชิงอำนาจ ทำเชิงอำนาจ และสัมพันธ์เชิงอำนาจ อำนาจทำให้เกิดความบีบคั้น ความบีบคั้นคือความขัดแย้งคือความทุกข์ และปัญหาตามมาอย่างซับซ้อน

ความคิดเชิงอำนาจเกิดจากการยึดมั่นในตัวกูของกู

จิตปัญญาศึกษาทั้งหลายล้วนมุ่งลดตัวกูของกู เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในตน ซึ่งเมื่อเปลี่ยนไปแล้วจะทำให้บุคคลมีความรู้สึกรู้จักคิดและความสัมพันธ์ใหม่ คือทำให้มีอิสรภาพ มีความสุข และมีความสัมพันธ์กับคนอื่นและสิ่งอื่นใหม่

การศึกษาพุทธศาสนธรรมนั้นก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในตนได้ ขณะเดียวกันควรจะเชื่อมโยงไปสู่การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในองค์กรและในสังคมด้วย คือเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจไปสู่การเคารพศักดิ์ศรีคุณค่าความเป็นคน ความเสมอภาค ภราดรภาพ และการรวมตัวร่วมคิดร่วมทำ หรือการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ ทั้งหมดเป็นประชาธิปไตย อันนำไปสู่ความเป็นประชาสังคม ซึ่งจะช่วยให้เศรษฐกิจดี การเมืองดี และศีลธรรมดี

ลูกศิษย์ลูกหาและผู้สนใจศึกษาพุทธทาสธรรมก็มีเป็นจำนวนมาก แต่ก็ยังไม่มากพอที่จะเกิดสังคมศีลธรรม ควรที่เครือข่ายผู้สนใจพุทธทาสธรรมจะส่งเสริมให้มีผู้ศึกษาพุทธทาสธรรมจำนวนมากขึ้น อาจจะมีการตั้งเป้าหมาย เช่นว่า **ศึกษาพุทธทาสธรรมล้านคนเพื่อพ้นวิภว** และโดยที่แน่นอนว่า การศึกษาพุทธทาสธรรมนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในตัวตนจากการลดความยึดมั่นในตัวกูของกู ควรจะเชื่อมโยงไปสู่การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในองค์กรและในสังคมด้วย เพื่อการเกิดขึ้นของสังคมประชาธิปไตยหรือการเป็นประชาสังคม เพื่อให้เศรษฐกิจดี การเมืองดี และศีลธรรมดี

สังคมที่โครงสร้างลงตัวจะเกิดความสงบซึ่งเกื้อกูลต่อการพัฒนาจิต เป็นพลังแห่งความหลุดพ้น สอนโมกขพลารามสร้างมาได้ ๗๕ ปีแล้ว ในขั้นต่อไปควรจะพยายามให้ประเทศทั้งประเทศ คือสอนที่เป็นพลังแห่งความหลุดพ้น

ท่านอาจารย์พุทธทาสได้สร้างคำสอนไว้ในรูปต่าง ๆ หลายหมื่นชิ้น บัดนี้เป็นที่น่ายินดีว่าได้มีการตั้งมูลนิธิหรือจดหมายเหตุพุทธทาส เพื่อก่อสร้างและดำเนินการจดหมายเหตุพุทธทาสในเขตกรุงเทพมหานคร เพื่อให้เป็นแหล่งศึกษาค้นคว้ากันได้อย่างกว้างขวางสืบไป

ขอให้สวนโมกขพลาราม จดหมายเหตุพุทธทาส และเครือข่ายผู้ศึกษาพุทธทาสธรรม ได้เป็นพลังแห่งโมกษะและศานติสุข สมดังเจตนารมณ์ของท่านอาจารย์พุทธทาสมหาเถระผู้เป็นครูของเราทั้งหลาย
